

Universitatea Națională de Arte
George Enescu
Iași

UNITATEA EXECUTIVĂ PENTRU
FINANȚAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
SUPERIOR, A CERCETĂRII,
DEZVOLTĂRII ȘI INOVĂRII

**DENUMIRE PROIECT: ”TRECÂND GRANIȚELE. COLABORĂRI
TRANSNAȚIONALE ȘI CRITICĂ INSTITUȚIONALĂ ÎN EXPOZIȚIILE DE ARTĂ
DIN ESTUL EUROPEI ÎN PERIOADA SOCIALISMULUI TÂRZIU (1964-1989)”**

Cod: Cod PN-III-P1-1.1-TE-2016-1369

Nr. contract: 52/2018

**RAPORT ȘTIINȚIFIC SINTETIC PRIVIND ACTIVITĂȚILE DESFĂȘURATE ÎN
CADRUL PROIECTULUI
(2018-2020)**

Director proiect: Conf. univ. dr. Cristian Nae

În ansamblu, proiectul s-a axat pe analiza conexiunilor trans-naționale din Estul Europei realizate prin intermediul expozițiilor de artă cu caracter experimental, înscriindu-se astfel pe de o parte, în câmpul recent dezvoltat al istoriei trans-naționale a artei (Bazin, Glatigny și Piotrowski, 2016; Kemp-Welch 2019; Hock și Allas, 2018), iar pe de altă parte, în domeniul studiilor expoziționale și al istoriei expozițiilor.

Prin analiza unor studii de caz, s-a urmărit evidențierea condițiilor care au permis aceste contacte dincolo de Cortina de Fier, a canalelor de mediere culturală și a efectelor acestor interacțiuni dintre actori ai lumii artei situați în blocuri geo-politice distincte.

1. În cadrul primei etape a proiectului de cercetare, aferente perioadei iunie-decembrie 2018, cercetările întreprinse de membrii echipei s-au concentrat asupra primului obiectiv major : **Contextualizarea unor exemple relevante de critică instituțională și a unor modele și formule expoziționale alternative în Estul Europei în perioada studiată.**

1.1. Stabilirea liniilor directoare ale cercetării

Proiectul a debutat cu o întâlnire de lucru desfășurată la București în cadrul căreia au fost stabilite direcțiile de cercetare ale fiecărui membru al echipei. S-a încercat astfel acoperirea unei arii cât mai vaste de practici și proiecte expoziționale care pot fi încadrate drept exemple de critică instituțională și care păstrează totodată aspectul trans-național și colaborativ asumat de proiect în ansamblul său. Un aspect important al acestei etape a proiectului îl constituie redefinirea noțiunii cheie de critică instituțională, care caracterizează practici artistice derivate din arta conceptuală a sfârșitului anilor 1960 și dezvoltate cu precădere în anii 1970s, care chestionează rolul discursiv al instituțiilor de artă, înțelese ca structuri de putere instituite la nivel național și trans-național, în producția, expunerea și receptarea artei, precum și în definirea valorii artistice și a normelor sau criteriilor estetice.

În urma acestei discuții preliminare, s-a optat pentru elasticizarea acestui termen, pentru a acoperi atât intervenții artistice de factură experimentală, care au căutat să redefinească sistemul artistic la acel moment, cât și, prin extinderea sa la nivelul expozițiilor de artă, acele

formule expoziționale sau practici discursive cu statut de excepție, care ieșeau din canonul artistic sau estetic dominant, căutând să ofere alternative la nivelul ideologiei politice, sau, în manieră mai modestă, pur și simplu al limbajului artistic utilizat. Astfel, dacă critica instituțională timpurie în Statele Unite ale Americii a fost îndreptată împotriva cantonării artei contemporane în cadrele rigide definite de puritatea modernismului, în Estul Europei ea a vizat fie racordarea la discursul politic de factură critică care a extins discursul socialist dincolo de granițele blocului Estic, fie, pe de altă parte, racordarea artei locale la limbajul artistic internațional specific neo-avangardelor.

Echipa de proiect a fost lărgită în toamna anului 2018 prin introducerea în proiect a cercetătorilor Caterina Preda și Diana Mărgărit, specialiste în științe politice, care vor acoperi cercetarea unor situații particulare apărute în cadrul relațiilor internaționale dintre țări din Europa de Est și țări din America Latină, precum Muzeul Solidarității Salvador Allende din Chile sau internaționalismul mișcării de non-aliniere susținut de Iugoslavia la nivelul programelor de colaborare artistică cu "lumea a treia". De asemenea, s-a căutat ca direcțiile de cercetare ale membrilor echipei proiect să acopere atât sfera colaborărilor și contactelor realizate la nivel informal, între artiști individuali care comunicau în afara câmpului artistic definit de instituțiile artistice existente, asumând astfel un caracter alternativ, autonom față de sistemele de legitimare și finanțare existente, precum și față de doctrinele estetice dominante în artele vizuale din perioada studiată (caracterizată prin promovarea unor versiuni ale realismului), cât și pe cele organizate și orchestrate la nivelul structurilor culturale și politice de importanță națională (Uniunea Artiștilor Plastici, Ministerul Culturii, Ministerul de Externe etc.), care, într-o perspectivă dihotomică asupra perioadei studiate (1964-1989), ar putea fi considerate drept expoziții și proiecte transnaționale "oficiale". Astfel, Mădălina Brașoveanu a asumat cercetarea conexiunilor între artiștii din România și cei din Ungaria și Germania dezvoltate prin intermediul artei poștale, iar Cristian Nae a ales să studieze conexiunile întreprinse în și prin arta poștală, înțeleasă ca extensie a artei conceptuale, între artiști din Estul Europei, Europa de Vest, Statele Unite ale Americii și America Latină. Ulterior, cercetarea sa s-a extins asupra agentivității expozițiilor artistice, mai precis, asupra contactelor realizate între arta Americană și cea din România prin intermediul expozițiilor itinerante în perioada 1968-1972 și a influențelor acestor expoziții asupra practicii artistice experimentale din România.

Printre modelele expoziționale alternative alese pentru cercetare se numără: practica artei poștale ca manieră alternativă de expunere; cercetarea discursului curatorial al expozițiilor de artă din România în străinătate (Trienala de la Milano; Festivalul de la Edinburgh; Bienala de la Paris); expozițiile "oficiale" de artă americană itinerate în România; planificarea unor performance-uri ca manieră alternativă de expunere; construirea unor muzee alternative, deschise unor colaborări între artiști situați în afara lumii artei occidentale.

La nivelul programelor expoziționale ale instituțiilor "de forță" pe plan internațional precum bienalele de artă contemporană, capabile să faciliteze contacte artistice și colaborări dincolo de Cortina de Fier, Daria Ghiu a optat să se focalizeze asupra secțiunilor Bienalei de la Veneția privită ca un creuzet al globalizării, un loc geometric al interferențelor artistice transnaționale în perioada Războiului Rece, în care prezența artiștilor din Estul Europei poate fi studiată în conjuncție cu cea a unor artiști din Europa occidentală sau din Statele Unite ale Americii. La rândul său, Katalin Cseh-Varga s-a focalizat asupra unui concept curatorial nerealizat, ce a fost lansat de László Beke și a fost intitulat *Hungarian Foot Art Club* (1972) pe baza unei schițe realizate de László Lakner (1970). Conceptul redefinea în mod artistic actul curatorial și a ajuns dincolo de granițele obișnuite în timpul Războiului Rece. Alături de schița expoziției, proiectul a propus un joc de fotbal între 11 artiști contemporani din Ungaria și 11 cei mai buni artiști internaționali. *Hungarian Foot Art Club* ar fi trebuit realizat la *documenta 5* curatoriată de Harald Szeemann în 1972, iar eșecul său oferă mărturie pentru caracterul său transgresiv și incomod la nivelul relațiilor trans-regionale la acel moment.

Analiza actorilor și a dinamicii lor la scară locală în privința studiilor de caz alese a fost realizată îndeosebi prin investigarea literaturii existente privind funcționarea acestor instituții (Portinari, 2018; Vogel, 2010; Piskur, 2016; Hock, 2014; Hock și Allas, 2018; Kürti, 2015; Kürti, 2018; Bazin et. al., 2016; Fowkes and Fowkes 2017; Fowkes and Fowkes, 2018; Czubak și Kozłowski, 2012; tranzit.hu, 2013; Piotrowski, 2011; Piotrowski, 2015). Aceasta a fost dublată de interviuri realizate cu agenți culturali care au contribuit la activitatea acestora; Diversitatea situațiilor întâlnite au confirmat lipsa de omogenitate a blocului Est-Central European, în care situația socio-politică a influențat în mod diferit construcția artistică și situația limbajelor artistice de la o țară la alta în aceeași perioadă de timp, potrivit unor traiectorii artistice asincronice și deseori suprapuse (Piotrowski 2011).

Aceste analize ale contextului socio-economic și politic în perioada studiată au condus și la conștientizarea unor probleme de metodologie implicate de relația dintre local și transnațional, ce constituie cadrul conceptual al proiectului. S-au dezbătut în cadrul echipei o serie de idei pe marginea acestei probleme, îndeosebi prin intermediul noțiunii de scară de analiză, așa cum apar ele sintetizate în: Struck, Ferris și Revel (2011). Portivitul autorilor, problema alegerii scării de analiză în istoria transnațională oferă provocarea metodologică de a crea și izola dovezi în cadrul multitudinii scalelor de observație pe care istoria transnațională le oferă. Struck, Ferris și Revel oferă opțiunea de a concentra atenția asupra unui nivel local, de micro-scală, are, potrivit autorilor, multiple avantaje: permite readucerea în analiză a actorilor și mediatorilor, un factor care lipsește, de obicei, din analizele macro-sociale ale culturilor și societăților; face posibilă analiza multiplicității spațiale a experiențelor actorilor individuali care se extind de la niveluri de micro- la unele de macro-scală, incluzând perspectivele naționale și pe cele globale. În pofida acestor avantaje, autorii semnalează, totuși, provocări metodologice cruciale care rămân valide: cum creează istoricul dovezile? Cum poate fi conectat intervalul foarte amplu ce există între local / individual și global? Ce unități de analiză sunt potrivite pentru a urca scara dintre local și global și vice-versa? De unde poate fi inițiată analiza ce își propune să realizeze o istorie transnațională sau globală? La capătul local, individual, micro al istoriei, la cel global, sau la ambele capete în același timp? Este micro-cosmosul actorilor individuali reprezentativ pentru un fenomen de amploare la o scară națională sau globală?

1.2. Documentarea și analiza programelor curatoriale

Analiza discursivă a programelor curatoriale și a expozițiilor cheie studiate în cadrul proiectului a fost realizată urmând direcțiile individuale de cercetare anunțate. În privința studiului de caz urmărit de Katalin Cseh-Varga, cercetarea discursului "curatorial" a evidențiat până în acest moment câteva tematici care vor continua să fie examinate în anul următor: dimensiunea performativă a expoziției care înlocuiește simpla expunere de obiecte artistice finite; catalizarea unor schimburi trans-frontaliere, precum și ambiția artiștilor de a fi inserați în canonul instituțional; nu în ultimul rând, relevanța unor evenimente internaționale de amploare *documenta* (și statutul special al ediției din 1972, focalizată pe arta procesuală, evenimentială în detrimentul celei obiectuale) pentru construirea unor practici expoziționale

alternative, ce pot fi încadrate în categoria ”critică instituțională”. Analiza rețelelor de artă poștale din sau care au cuprins România realizată de Mădălina Brașoveanu în această etapă a căutat să identifice tipologii de canale de comunicare artistică care transgresau granițele țării și să urmărească dinamicile de constituire a acelor rețele artistice; de asemenea, a urmărit să acceseze, într-un studiu comparativ, arhive relevante pe această temă, îndeosebi cele de mail art, și să analizeze rolul pe care acest mediu l-a avut, alături de arta de acțiune și diverse forme de artă conceptuală, în reformularea / revizuirea practicilor expoziționale și în consolidarea colaborărilor artistice internaționale.

Din materialele documentare identificate în arhiva personală a lui Károly Elekes – artistul care îndeplinise rolul de conducător al grupării artistice *MAMŪ* din Târgu-Mureș – a reieșit că majoritatea colaborărilor internaționale ale artiștilor afiliați grupării *MAMŪ* se concentraseră pe accesarea altor tipuri de spații și canale, decât cele tradiționale, pentru producerea și prezentarea artei. Cele mai multe dintre aceste colaborări au avut un caracter restrâns regional, bazându-se în principal pe schimburi cu scena artistică din Ungaria, iar acolo îndeosebi cu artiști care erau afiliați Studioului Tinerilor Artiști din Budapesta.

În această perioadă, activitatea de documentare a cuprins îndeosebi cercetarea critică a literaturii de specialitate existente. În privința arhivelor, s-a început studierea surselor bibliografice primare mai puțin uzuale. Spre exemplu, Katalin Cseh-Varga a încercat să identifice prezența unor noțiuni comune precum “cultură alternativă”, “countercultură” și “underground” în publicații precum *Helikon*, *Nagyvilág* and *Mozgó Világ*. Cristian Nae s-a ocupat de studierea publicațiilor alternative, produse de artiști, precum *NET* (coordonată de Jarosław Kozłowski în Polonia), *Aktuele Schmuck* (coordonată de Milan Knizak în Cehoslovacia) sau *APS* (coordonată de Györgi Galántai în Ungaria) în distribuirea artei conceptuale și în general, experimentale la nivel internațional, trans-regional. De asemenea, a realizat o analiză comparativă a acestor practici în raport cu condiția samizdat-ului (Kind Kovacs și Labov, 2013)

2. În cadrul celei de a doua etape a proiectului de cercetare, aferente perioadei ianuarie-decembrie 2019, cercetările întreprinse de membrii echipei s-au concentrat asupra celui de-al doilea obiectiv principal al proiectului : **Cartografierea schimburilor inter- și trans-naționale în cadrul Cortinei de Fier în perioada studiată în cadrul rețelelor**

și canalelor oficiale de producție culturală și dincolo de acestea și realizarea unui studiu comparativ privind interacțiunea cu arta occidentală.

Aceste schimburi au fost analizate la mai multe niveluri și între diverse regiuni geografice:

a) *Programe de diplomație culturală dintre Est și Vest.*

Cercetarea acestora de către Cristian Nae, ancorată metodologic pe modelul critic al diplomației culturale analizat de Krenn (2005), s-a focalizat îndeosebi pe trei mari programe expoziționale ale Statelor Unite în România: "Arta în ambasade", realizat cu sprijinul Consiliului Internațional al Museum of Modern Art in New York, expozițiile organizate de muzeul Smithsonian din Washington și programul expozițional realizat de MoMA în cadrul departamentului de expoziții internaționale. Între cele douăsprezece expoziții internaționale organizate de Smithsonian Museum între anii 1966 și 1970, au fost examinate de asemenea *Disappearance and Reappearance of the Image: American Painting since 1945*, instalată inițial la Sala Dalles din București în 1969, iar ulterior în Praga și Bratislava. Alte expoziții de artă nord-americană importante sunt *Form and Creation Process in American Painting of the 20th Century* și respective *New American Sculpture* (ambele instalate în 1972).

b) *programe de diplomație culturală între Europa de Est și țările din lumea a treia.*

Diana Mărgărit și Caterina Preda au studiat sistemele proprii de contact cultural internațional ale țărilor din blocul Est European. S-a putut observa faptul că, dacă diplomația culturală nord-americană pune accentual pe individualism, expozițiile internaționale organizate de aceste țări aveau drept concept directoare noțiunile de pace și solidaritate. Utilizând teoria cadrelor narrative, introdusă recent în domeniul studiilor politice (Benford and Snow 2000), Diana Mărgărit a cercetat aceste expoziții în contextul "constelațiilor sudice" construite în jurul mișcării de non-aliniere (Dinkel 2019 ; Piskur 2019). Cercetarea realizată de Caterina Preda s-a oprit asupra unui alt studiu de caz, relația dintre Muzeul Solidarității Salvador Allende din Chile (1970) și regimul communist din Estul Europei, România. Muzeul-a născut din ideea unui grup de artiști și critici de artă prezidat de Mario Pedrosa, critic de artă Brazilian aflat în exil. Ideea unui muzeu al solidarității cu Chile a fost articulată în martie 1971 când președintele Allende a invitat artiști internaționali și jurnaliști în Chile și a lansat un apel internațional la solidaritate, fraternitate și acțiune revoluționară, conectând discursul de stânga cu experimentalismul politic și artistic. În doar primul său an de existență, muzeul a primit 600

lucrări care acopereau genuri și stiluri eterogene (realism social Latino American, Expresionism Abstract, Art Informel, sau lucrări conceptuale). Studiind arhivele Naționale și cele ale Muzeului din Chile, Caterina Preda a ajuns la concluzia că exemplul românesc neagă logica artiștilor care acționau în solidaritate cu o cauză de artiști socialiști din Chile, și introduce posibilitatea instituționalizării și politizării câmpului cultural de către stat.

c) Rețele expoziționale internaționale promovate în cadrul bienalelor de grafică

Diana Mărgărit a cercetat pe parcursul acestui an implicarea unuia dintre cei mai importanți actori instituționali din Estul Europei, Moderna Galerija (Muzeul de Artă Modernă) din Ljubljana, în promovarea unui internaționalism contra-hegemonic. În 1955, această instituție a fondat Bienala Internațională de Artă Grafică din Ljubljana, fiind în mod particular conectată cu "politicile culturale ale mișcărilor de nealinieră." (Piskur 2019) Artele grafice erau, de altfel, încurajate de statele socialiste, iar statutul lor particular, ce le-a permis atât reproductibilitatea, cât și conectarea cu artele "majore", pictura și sculptura, a condus la proliferarea expozițiilor de artă grafică în regiune.

d) Întâlniri și rețele informale de contact între artiști din Estul Europei

Extinzând cercetarea asupra rețelelor informale de contact și comunicare dintre artiștii din Estul Europei, au fost identificate câțiva actori care au facilitat contactul între artiștii experimentali din regiune. De pildă, cuplul de artiști polonezi Kwiekulik a pus în legătură două repere ale artei experimentale din Cehia care nu interacționau, Jiri Kovanda și Petr Stembera, introducându-i de asemenea în lumea artei poloneze (Kemp-Welch 2019). Istoricul de artă maghiar emigrat János Brendel a introdus de asemenea arta maghiară în Polonia. Astfel, Galeria Foksal, NET-ul Jaroslaw Kozlowski și Akumulatory 2 Gallery au permis expunerea atât a artiștilor din Europa de Est, cât și din Europa de Vest în Polonia, extinzând contactele locale cu artă experimentală din Japonia și America Latină. În Ungaria, după cum a demonstrat Cseh-Varga, atelierul Capelei Balatonboglár înființat de György Galántai în anii '70 și ulterior, rețeaua revistei Artpool înființată în anii '80 au fost esențiale pentru organizarea de întâlniri cu arta experimentală cehă și, ulterior, pentru comunicarea internațională a artei din Ungaria. Artiștii conceptuali și de artă poștală, Carlfriedrich Claus, Robert Rehfeldt și Ruth-Wolf Rehfeldt, studiați de Cristian Nae, au fost, de asemenea, influenți în stabilirea contactelor artiștilor Est-Europeni și Nord Americani cu arta est-germană.

e) *Rețele de artă poștală și publicații artistice alternative*

Cercetarea realizată de Cristian Nae a relevat faptul că publicațiile artistice alternative realizate de artiști emigrați în Europa Occidentală sau local, în Europa Centrală, au condus la cooperarea dintre artiștii Est-Europeni și la circulația ideilor artistice de neo-avangardă. Spre exemplu, Ulisses Carrion a înființat la Amsterdam editura *Other Books and So*, care a epitomizat intențiile împărtășite de mulți alți producători de publicații alternative de artă la acea vreme. Schimburile de artă poștală au fost deseori publicate prin intermediul unor importante edituri autogestionate de către artiști, precum Beau Geste Press, responsabilă de lansarea nu numai a revistei *Schmuck* inspirată de Fluxus, dar și de cărți de artă conceptuală. Cooperarea internațională a artiștilor lui Klaus Groh a reușit, de asemenea, să imprime cărți pentru artiștii din Europa de Est.

În Europa de Est, publicația maghiară *Schmuck*, fondată în 1972, precum și *Aktual Schmuck* fondată de Milan Knizak în Cehoslovacia, au participat la diseminarea ideilor inspirate de Fluxus în întreaga Europă. În Polonia *Commonpress*, produsă de Pawel Pestasz între 1977 și 1990, a jucat un rol important în împărtășirea responsabilităților editoriale în cadrul rețelei de artă poștală. *Commonpress* a invitat câte un artist diferit să acționeze ca redactor pentru fiecare număr și, astfel, a contribuit la materializarea etosului colectivizat împărtășit de participanți în rețeaua de artă prin poștă. De asemenea publicațiilor alternative, produse de artiști, precum *NET* (coordonată de Jarosław Kozłowski în Polonia), *Aktuele Schmuck* (coordonată de Milan Knizak în Cehoslovacia) sau *APS* (coordonată de Györgi Galántai în Ungaria), au fost influente în distribuirea artei conceptuale și în general, experimentale la nivel internațional, trans-regional, precum și constituirea unor rețele artistice bazate pe solidaritate și afinități artistice și poetice la nivel trans-local.

3. În cadrul celei de a treia etape a proiectului de cercetare, aferente perioadei ianuarie-iulie 2020, cercetările întreprinse de membrii echipei s-au concentrat asupra celui de-al treilea obiectiv principal al proiectului : **Analiza schimburilor internaționale și a contactelor realizate între artiști din Estul Europei și artiști și instituții din Occident și din afara acestuia.**

S-a urmărit, într-o primă fază, identificarea și analiza canalelor, artiștilor influenți, punctelor de contact și spațiilor de interacțiune între Estul Europei și Occident, precum și între artiști din Estul Europei și alte regiuni geografice importante (Asia, America Latină). A fost examinată literatura de specialitate existentă care ridică problema studiilor istoriei artei din Estul Europei în perioada socialismului târziu din perspectivă trans-națională, insistând asupra unei teoretizări a ideii de "rețea artistică": Tumbas (2012); Gilbert (2012); Bazin, Glatigny și Piotrowski (2016); Allen (2016); Piotrowski (2016); Cytlak (2017); Hock și Allas (2018); Chamberlain (2018); Kemp-Welch (2019); Fowkes and Fowkes (2018); Hock (2014); Midell (2019); Astahovska & Krievkalne (2019). În interiorul acestora, am selectat îndeosebi acele exemple care pot contribui la cartografierea rețelelor de schimburi și circuitelor comunicaționale în perioada Războiului Rece, identificând interacțiuni dintre artiști din Estul Europei și artiști din Statele Unite ale Americii și din America Latină (îndeosebi Argentina și Uruguay).

Analiza comparativă a cadrului teoretic a evidențiat necesitatea revizuirii unor cadre analitice existente și introducerea unor noțiuni considerate fundamentale pentru analiza schimburilor artistice trans-naționale care au condus la critica și reformarea instituțiilor artistice dominante din acea perioadă. Astfel, una dintre contribuțiile majore ale proiectului la cercetarea dinamicii trans-naționale o constituie instituirea unui cadru de analiză orientat tot mai mult către decolonizarea epistemică și interesat de evidențierea particularităților locale ale acestor schimburi, a raporturilor de putere instituite prin intermediul lor și a efectelor lor asupra artei din Estul Europei.

Printre conceptele ce au fost introduse în articolele publicate de membrii proiectului de cercetare se numără: noțiunea de traducere culturală; noțiunile de transfer cultural și adaptare culturală, utilizate în analiza schimburilor și influențelor artistice (Nae 2020; Pospyzl 2017); utilizarea noțiunii de "rețea artistică", teoretizată de Bruno Latour și aplicată rețelelor artistice construite informal între actori individuali ai "lumii artei" (Kemp-Welch 2019); introducerea conceptului de transnaționalism minor (Lionett și Shih, 2005), important pentru analiza și explicația schimburilor trans-locale între regiuni periferice ale lumii (Brașoveanu 2020); influența teoriei decoloniale în analiza schimburilor dintre fostele periferii ale lumii occidentale (precum America Latină și Europa de Est) (Cytlak 2018; Preda 2020).

În particular, în privința contactelor dintre arta nord Americană și cea Est-Europeană, cercetarea realizată în această etapă a continuat analiza programele de diplomație culturală realizate de Statele Unite ale Americii în Europa de Est în perioada războiului rece începută anul precedent. Cristian Nae a criticat modelul diplomației culturale utilizat în analiza acestor schimburi pentru că, deși prezintă aceste expoziții drept încercări de constituire a unei hegemonii culturale, nu se concentrează și asupra ”împrumuturilor voluntare”, a ”auto-colonizării” instituite de artiști care au împrumutat și adaptat realismului artistic local modele artistice alternative prezente în arta americană. În locul noțiunii de influență, s-au propus conceptele de transfer cultural și adaptare. La rândul său cercetarea realizată de Caterina Preda a continuat analiza relației dintre Muzeul Solidarității Salvador Allende din Chile (1970) și regimul communist din Estul Europei, România, urmărind modul în care discursul solidarității a fost cooptat și instrumentalizat de aparatul de stat.

În privința relațiilor dintre America Latină și Europa de Est, cercetarea a continuat studierea arhivelor CyAC (accesibile digital) și a literaturii de specialitate existentă pe acest subiect, aflată încă într-un stadiu incipient. Studii recente, precum Cytlak (2017-18), sau Kemp-Welch (2019) au remarcat existența unor relații între arta conceptuală din Europa de Est și cea din America Latină. În afara Europei, Jorge Glusberg a facilitat prezența artiștilor conceptuali Est Europeeni în expozițiile organizate de CAYC, o instituție descentralizată care, initial, a căutat să insereze în mod programmatic artiștii conceptuali Latino-Americani în canonul artistic occidental, și astfel, să ”provincializeze occidentul”. (Cytlak 2017-18).

Extinzând cercetarea asupra rețelelor informale de contact dintre artiștii din Estul Europei, Cristian Nae a identificat câteva puncte de legătură importante. Galeria Foksal, NET-ul Jaroslaw Kozlowski și Akumulatory 2 Gallery au permis expunerea atât a artiștilor din Europa de Est, cât și din Europa de Vest în Polonia, extinzând contactele locale cu artă experimentală din Japonia și America Latină. Artiștii conceptuali și de artă poștală, Carlfriedrich Claus, Robert Rehfeldt și Ruth-Wolf Rehfeldt au fost, de asemenea, influenți în stabilirea contactelor artiștilor Est-Europeeni și Nord Americani cu arta est-germană. De asemenea, Gallery EP, condusă de Jurgen Schweinebraden și situată în apartamentul acestuia din Prenzlauer Berg, Berlin, activă între 1974 and 1980, a conectat artiști germani cu artiști conceptuali din Polonia, Cehoslovacia și Ungaria. În Franța, *Galerie des Locataires* sau criticul de artă Pierre Restany au realizat contacte cu artiști din Cehoslovacia, permițând unor artiști să

expună în Franța. George Maciunas a fost un punct de contact important în SUA pentru artiști precum Milan Knizak, care a luat de asemenea contact cu Tom Marioni. Ultimul a participat la acțiuni performative în Cehia organizate la invitația lui Petr Stembera, în vreme ce Maciunas și Higgins au organizat acțiuni *Fluxus* în Praga.

De asemenea, Cristian Nae a cercetat colaborarea realizată prin intermediul rețelelor de artă poștală și a publicațiilor artistice, ca modalități alternative de contact artistic trans-național și de participare la expoziții internaționale paralele celor inițiate de instituțiile artistice existente în anii 1970-1980. În această perioadă, practici de artă poștală auto-instituie clandestin au creat o rețea globală de astfel de schimburi artistice paralele. Acestea i-au inclus pe artiștii americani George Maciunas, Ray Johnson, Lon Spiegleman, japonezul Mieko Shiomi și, ulterior, Shozo Shimamoto și Ryosuke Cohen, pe francezul Robert Fillou, suedezul HR Fricker, belgianul Guy Bleus, vest-germanul Klaus Groh, chilianul Guillermo Deisler, mexicanul Ulises Carrion, italianul Vittore Baroni, danezul Niels Lomholt. Schimburile de artă poștală au fost deseori publicate prin intermediul unor importante edituri autogestionate de către artiști. Pe lângă artiști occidentali și estici, precum și artiști canadieni și nord-americani, aceste tipuri de rețele asociate publicațiilor informale au stabilit contacte interculturale cu artiști din America Latină, cum ar fi uruguayeanul Clemente Padin, editorul revistei artistului OVUM și emigrează artista chiliană Guillermo Deissler, fondatorul UNI / VERS. Rețelele artistice constituite în Estul Europei prin intermediul mail art, al publicațiilor artistice și al expozițiilor auto-organizate de artiști în spații artistice independente au fost cartografiate și reprezentate vizual de Cristian Nae și Lavinia German într-o serie de hărți care vor fi atașate site-ului proiectului.

Cercetările realizate de Magda Radu și Katalin Cseh-Varga au reliefat de asemenea faptul că schimburile artistice instituie prin intermediul expozițiilor între Statele Unite ale Americii și Europa de Vest, pe de o parte, și Estul Europei, pe de altă parte, nu au avut loc întotdeauna în termeni "orizontali" (Piotrowski 2011), ci au fost deseori marcate de fracturi, de încercări nereușite de traducere culturală, de proiecte cenzurate în Occident (cazul documenta 7) sau de încercări nereușite de adaptare la sistemul artistic capitalist. În cea din urmă privință, Magda Radu a cercetat arhivele personale ale artiștilor români emigrați după 1970 din țară, precum Decebal Scriba, Florina Coulin (Lăzărescu), Peter Jacobi sau Andrei Cădere,

corespondența acestora cu Jindrich Calupecky, precum și cea purtată între cei emigrați (precum Florina Coulin) și cei rămași în țară (Ion Grigorescu).

4. Realizarea unor stagii de documentare în arhive specializate

În cadrul proiectului, Katalin Cseh-Varga a realizat două stagii de documentare în Germania și în Statele Unite ale Americii. În Germania, cercetătoarea a examinat în perioada 13-15 August 2019 colecția Klaus Groh din cadrul *Forschungsstelle Osteuropa*, Universitatea din Bremen. Cercetarea s-a axat asupra neo-avangardei Est-Europene și a relației dintre artă și sport. Au fost examinate îndeosebi următoarele documente: *Aspects of Polish modern arts* (exhibition catalogue); *Aspekten van hedendaagse hingaarse kunst* (exhibition catalogue); hărțile și corespondența întreținută de Gábor Attalai (e.g. scrisoarea către primarul orașului Kassel); revistele *Osteuropa* (îndeosebi numărul din 1972); *proiectele sportive ale lui Július Koller*; Polish Art Copyright (ex. Zdzislaw Sosnowski, *Goalkeeper*). De asemenea, Katalin Cseh-Varga a realizat un stagiul de documentare în cadrul arhivelor Getty Research Institute din Los Angeles, în perioada 4-6 Decembrie 2019. În acest stagiul, cercetătoarea a examinat pregătirile lui Harald Szeeman pentru *documenta 5* (fișiere ale proiectului expozițional și al altor proiecte). De asemenea, au fost examinate: fișele unor artiști individuali (ex. Beke, Attalai, Tót, Galántai, Perneczky, Lakner, Erdély, Maurer, Gáyor); corespondența lui Szeeman cu artiști din Estul Europei; înregistrări video legate de *documenta 5*; fișiere generale (e.g. legate de politica mondială între 1967-1970 și 1972- 1977).

În perioada 14-16 Februarie, Cristian Nae a examinat documente aflate în colecția Fluxus Gilbert and Lila Silverman aflată în arhivele Muzeului de Artă Modernă din New York (MoMA). În cadrul acestora, au fost cercetate: corespondența dintre Milan Knizak, Jindrich Chalupecky, Jiri Kolar, Jaroslaw Kozlowski și George Maciunas; Planurile concertelor Fluxus din Praga din anul 1964 și urmările lor; relația dintre Jaroslaw Kozlowski, NET și editura alternativă Beau Geste Press; revistele *Schmuk* trimise în SUA; schimburile de artă poștală dintre artiștii americani și cei Est-Europeni aflate în aceste arhive. De asemenea, Cristian Nae a examinat documente interne privind conceperea și implementarea programului Arta în Ambasadă, precum și listele de expoziții organizate în Estul Europei de Departamentul Internațional al MoMA în perioada 1960 - 1980.

Daria Ghiu a studiat arhivele online ale Bienalei de la Venția (ASAC Dati), iar Diana Mărgărit și Caterina Preda au studiat arhivele UAP și cele ale Ministerului de Externe.

O situație aparte o constituie cea a cercetărilor realizate de Mădălina Brașoveanu și Magda Radu, care s-a focalizat asupra arhivelor artistice private (arhiva Fundației Etna din Sfântu Gheorghe și arhiva familiei Baász; arhiva lui Decebal Scriba și a Florinei Coulin (Lăzărescu). Similară este situația lui Katalin Cseh-Varga, care a realizat interviuri cu László Beke, László Lakner și György Gadányi. Cercetarea arhivelor private se datorează faptului că foarte puține arhive ale instituțiilor de artă existente (muzee, universități) au colecționat artă poștală sau artă conceptuală, iar o bună parte din documentația operelor de artă produse în contexte instituționale alternative încă se află în patrimoniul artiștilor.

5. Diseminarea rezultatelor cercetării

Arhiva

Cristian Nae și Lavinia German au realizat o serie de hărți potrivit unor modele de cercetare inspirate din câmpul istoriei digitale a artei (*digital art history*) (Druker 2013; Helmreich and Fletcher 2012; Baca, Helmreich and Gill 2019) care identifică puncta de contact și de întâlnire, precum și agenți care au contribuit la difuzarea artei între Estul și Vestul Europei.

Arhiva a încorporat cinci mari categorii care vor putea fi cercetate de public în mod dinamic odată cu implementarea sa ca anexă la sfârșitul proiectului: *rețele de mail art, publicații alternative, locuri de întâlnire (galerii) și spații de contact (expoziții)*.

Workshop-uri:

În cadrul celei de a 7-a ediții a Conferinței Naționale de Estetică și Teoria Artei desfășurată între 21-22 Septembrie 2018 în cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj, echipa de proiect a realizat un atelier de lucru public planificat în cadrul proiectului. Atelierul, cu titlul ”Rețele alternative, colaborări, influențe: expozițiile de artă ca agenți ai schimbului cultural în perioada 1960-1989”, i-a avut drept participanți pe : conf. univ. dr. habil. Cristian Nae, dr. Magda Radu, dr. Daria Ghiu, drd. Mădălina Brașoveanu, lector dr. Katalin Cseh-Varga. În

cadrul acestui atelier au fost prezentate principalele provocări metodologice și direcții de cercetare din cadrul proiectului.

Participări la conferințe:

În privința diseminării rezultatelor cercetărilor întreprinse în prima etapă a proiectului, Cristian Nae a prezentat o parte dintre cercetările sale asupra artei poștale în cadrul a două conferințe internaționale. Prima dintre acestea, intitulată "Alternative Routes of Mail Art. Translocal Internationalism and Relational Networks across the Eastern Bloc: the case of Romania in the 1970s-1980s", a fost prezentată în cadrul conferinței internaționale cu tema *Routes and Contact Zones. Artistic Mobility and Exchange in Central Europe and North Eastern Europe*, organizată de Zentralinstitut für Kunstgeschichte, Universitatea Ludwig Maximilians din München, 11-13 Octombrie 2018.

Cea de a doua a avut titlul "East of the West and West of the East. On the Concept of Scale in Critical Historiography of Art" și a fost prezentată la Conferința Internațională a Forumului de Studii asupra Artei Est-Central Europene cu tema *Theorizing the Geography of East-Central European Art*, organizată de Institutul de Cercetare asupra Artei Est-Central Europene "Piotr Piotrowski" din cadrul Universității Adam Mickiewicz din Poznan în perioada 26-27 Octombrie 2018. În cadrul aceleiași conferințe, Caterina Preda a susținut prelegerea intitulată "The Geography of East-Central European Art and Transregional Links during the Cold War. The Case of Museum of Solidaridad (Salvador Allende) and its Collaborative Model with the Socialist Countries in East Central Europe".

Pentru studierea interferențelor de limbaj artistic în Estul Europei și a efectului expozițiilor de artă itinerante la nivel internațional asupra producției artistice din Estul și Centrul Europei la sfârșitul anilor șazeci, Cristian Nae a propus și a organizat o secțiune cu tema „Whose Pop? Photographic Appropriations in Eastern and Central European Art after the Thaw” în cadrul celei de a 6-a conferințe internaționale a EAM (European Network for Avant-Garde and Modernism Studies) ce a avut loc între 5th și 7 Septembrie la Universitatea din Münster. Secțiunea i-a avut drept participanți pe Katalin Timar (Ludwig Museum, Budapest și Universitatea din Pecs), Ileana Pintile (Universitatea de Vest din Timișoara), Cristian Nae și Oana-Maria Nae (Universitatea Națională de Arte George Enescu din Iași).

De asemenea, pe data de 9 Decembrie 2018, Katalin Cseh Varga a participat la cel de-al 50-lea congres anual al ASEEES (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies) organizat la Boston, unde a prezentat comunicarea cu titlul "Genealogies of Alternative Culture" în cadrul panelului cu tema *New Explorations of Art and Politics Under Socialism*.

În cadrul celei de a doua etape, membrii proiectului au prezentat de asemenea comunicări științifice în cadrul unor conferințe internaționale de prestigiu:

a) Katalin Cseh Varga a prezentat comunicarea "The Exhibition as an Ephemeral Site of Contact. The Collision of Conceptual Art, Performance and Sports," susținută în cadrul celui de-al 51-lea Congres al ASEEES (Association for Slavic, East European and Eurasian Studies), San Francisco, 23-26 Noiembrie 2019

b) Cristian Nae a susținut prezentarea "Working Men of All Countries, Unite! Mail art Networks across Eastern Europe during Late Socialism" prezentată în secțiunea *Visual Solidarities: Crossing borders in aesthetic practices* din cadrul conferinței anuale a AAH (the UK Association for Art History), University of Brighton, UK, 4-6 Aprilie, 2019

c) Caterina Preda a susținut comunicarea *Transregional links during the Cold War: The case of the Museum of Solidarity (Salvador Allende)*, susținută în cadrul conferinței internaționale *The Radical Sixties: Aesthetics, Politics and Histories of Solidarity*, University of Brighton, UK, 27-29 Iunie 2019.

d) Diana Mărgărit a susținut comunicarea intitulată "Cultural Exchanges, Alternative Narratives, Artistic Frames. The Non-Aligned Movement" susținută în cadrul celui de a 51-lea Congres al ASEEES, San Francisco, 23-26 Noiembrie 2019.

e) Cristian Nae a susținut comunicarea intitulată "Exhibitions and Cultural Diplomacy: On the Reception of American Art in Romania 1968-1974", susținută în cadrul secțiunii intitulate *Exhibitions as Sites of Artistic Contact during the Cold War*, organizată în cadrul congresului anual al ASEEES (The Association for Slavic, East-European and Eurasian Studies), San Francisco, 23-26 Noiembrie 2019.

Conferințe organizate:

În perioada 8-9 Noiembrie, 2019 Cristian Nae și Katalin Cseh-Varga au organizat conferința internațională *Exhibitions as Sites of Artistic Contact during the Cold War*, găzduită de Universitatea Națională de Arte George Enescu, Iași.

Conferința a conținut 20 de prezentări ale unor cercetători și profesori universitari din 14 țări: Ungaria, Austria, Italia, Germania, Spania/Franța, România, Bulgaria, Letonia, Estonia, Cehia, Slovacia, Polonia și Rusia. Acestea au fost organizate în 5 secțiuni pe parcursul celor 2 zile. Prezentările cuprinse în cele 5 secțiuni ale conferinței au abordat tematici privind teoria relațiilor și colaborărilor transnationale în câmpul artei (1), diverse tipuri de internationalism (sesiunea 2), canale și relații oficiale de întâlnire între artiști dintre Est și Vest (sesiunile 3 și 4), modele expoziționale alternative și migrația artiștilor în perioada războiului rece (sesiunea 5).

De asemenea, cele 5 secțiuni au fost complementate de 4 conferințe plenare (keynote), susținute de cercetători renumiți ai culturii materiale neo-avangardelor artistice din Estul Europei și din America Latină: David Crowley (National College of Arts and Design, Dublin), Klara Kemp-Welch (The Courtauld Art Institute, Londra), Sven Spieker (University of California at Santa Barbara) și Zanna Gilbert (The Getty Research Institute, Los Angeles).

Programul conferinței împreună cu rezumatele prezentărilor pot fi de asemenea accesate pe site-ul proiectului (www.arteiasi.ro/transcol/conferinta).

Publicații:

În privința publicațiilor rezultate din prima etapă, a fost publicat un articol într-o revistă indexată ERIH Plus: Cristian Nae, "Transnational Circulations and the Emergence of Contemporary Art: The Critical Challenges of the Art Biennials in a Global World", *Annals of the University of Bucharest, Philosophy Series*, vol. 67, no. 1, 2018, pp. 157-169.

În cadrul celei de-a doua etape, au fost publicate două articole indexate BDI: Cristian Nae, „Messages in Bottles: Documented Performance and Performative Photography in Romanian Art during Late Socialism”, în *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 27, no. 1, 2019, pp. (indexat Taylor and Francis, SCOPUS), iar Diana Mărgărit a publicat articolul "Narratives of Southern Constellations. Cultural diplomacy and artistic exchanges within the Non-Aligned Movement", *Hermeneia. Journal of Hermeneutics, Art*

Theory and Art Criticism, no. 23, 2019, pp. 237-248 (indexat Web of Science-Emerging Citation Index, ERIH Plus).

În cadrul celei de a treia etape a proiectului, Caterina Preda a publicat articolul intitulat *The Chilean Museum of Solidarity and Transregional Links with Romania during the Cold War*, publicată în revista *Online Journal Modelling the New Europe*, no. 32/2020 (DOI: 10.24193), indexată SCOPUS, ERIH Plus etc.

Sub coordonarea lui Cristian Nae, revista *Studies in Visual Arts and Communication. An International Journal* a publicat în luna iunie numărul tematic intitulat *Exhibitions as Points of Artistic Contact in Romanian Art during the Cold War (1965-1989)* (vol. 7, no. 1, 2020) cuprinzând o introducere și patru noi articole scrise de membrii proiectului: Daria Ghiu, *Romanian Art in the Period of "Diversionist Liberalisation"*; Cristian Nae, *Beyond Influence: On the Troubled Reception of American Art Exhibitions in Romania during the Cultural Détente (1968 – 1972)*; Magda Radu, *Turning the Tables: Emigré Artists and the West during the Cold War* și Mădălina Brașoveanu, *The Transversal Network: Mail Art Practices and International Contacts in Atelier 35, Oradea, and the MAMŪ group, Tîrgu-Mureș, in the early 1980s*.

De asemenea, au fost publicate două capitole ale unor volume colective auctoariate de Cristian Nae. Primul dintre acestea, intitulat "Whose Figuration? Varieties of Realism in Romanian Art 1968-1972", a fost publicat în cadrul volumului colectiv *Realisms of the Avant-Garde*, editat de Moritz Baßler, Benedikt Hjartarson, Ursula Frohne, David Ayers and Sascha Bru (Berlin: De Gruyter, 2020). Cel de-al doilea, intitulat "A Porous Iron Curtain: Artistic Contacts and Exchanges across the Eastern European bloc during the Cold War (1960-1980)", urmează să apară în luna septembrie a acestui an în cadrul volumului *Art History in a Global Context: Methods, Themes and Approaches*, editat de Ann Albritton, Farrelly Gwen (Oxford: Wiley-Blackwell, 2020).

În total, în cadrul proiectului au fost publicate 8 articole științifice indexate BDI și 2 capitole de carte publicate (sau aflate în curs de publicare) la edituri internaționale prestigioase (de Gruyter și Wiley-Blackwell).

Bibliografie:

Allen, Gwen, “Art Periodicals and Contemporary Art Worlds, Part 1: An Historical Exploration”, *Artmargins*, vol. 5, no. 3, 2016, pp. 35-61

Bazin, Jerome, Pascal Dubourg Glatigny și Piotr Piotrowski (eds.), *Art Beyond Borders. Artistic Exchange in Communist Europe [1945-1989]*, Central European University Press, Budapesta/New York, 2016

Beke, László. *A magyar konceptművészet kezdetei. Beke László gyűjteménye, 1971*. Nyílt Struktúrák Művészeti Egyesület OSAS-tranzit.hu, Budapesta, 2008.

Benford, R. D. și D. A. Snow, “Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment”. *Annual Review of Sociology* 26, 2000, pp. 611-639

Cseh-Varga, Katalin și Adam Czirak (eds.), *Performance Art in the Second Public Sphere: Event-Based Art in Late Socialist Europe*, Routledge, Londra/New York, 2018

Chamberlain, Colby, ”International Indeterminacy: George Maciunas and the Mail”, *Artmargins*, vol. 7, no. 3, 2018, pp. 57-85.

Cytlak, Katarzyna, ”Hacia el Arte Latinoamericano Globalizado. La auto-invention de CAYC desde la perspectiva transmoderna et transregional”, *Revista de Estudios Globales e Arte Contemporaneo* 5, 1, 2017-18, pp. 65-66.

Dinkel, J, *The Non-Aligned Movement: Genesis, Organization and Politics (1927-1992)*, Brill, Leiden, 2018.

Drucker, Johanna, ”Is there a ‘digital’ art history?”, *Visual Resources*, 29, 2013, pp. 1-2, 5-13

Fehér, Dávid, „Nem hiszek a túl direkt dolgokban...” Beszélgetés Attalai Gáborral.” *Ars Hungarica*. 2011/3. pp. 110-122;

Fowkes, Maja and Reuben Fowkes, ”Eastern Europe Can Be Yours! Alternative Art of the Eighties”, *Afterall*, 2017

Fowkes, Maja and Reuben Fowkes, ”The Post-National in East European Art: From Socialist Internationalism to Transnational Communities”, in Ana Janevski, Roxana Marcoci and Ksenia Nouril (eds.), *Art and Theory of Post-1989 Central and Eastern Europe: A Critical Anthology*, MoMA, New York, 2018.

- Gilbert, Zanna**, "'Something Unnameable in Common": Translocal Collaboration at the Beau Geste Press", *Artmarginsi* vol. 1, no. 2-3, 2012, pp. 45-72.
- Hock, Beata**, "Doing Culture Under State-Socialism: Actors, Events and Interconnections". Nr. Special al *Comparativ: Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung*, no. 4, 2014
- Hock, Beata, Anu Allas (eds.)**, *Globalizing East European Art Histories: Past and Present*, Routledge, Londra, 2018
- Kemp Welch, Klara**, *Networking the Bloc. Experimental art in Eastern Europe 1965-1981*, MIT Press, Cambridge Mass, 2019.
- Krenn, Michael L.**, *Fall-Out Shelters for the Human Spirit: American Art and the Cold War*, University of North Carolina Press, 2005
- László, Zsuzsa**, „Exhibition as a Diplomatic Tool. The Search for Artistic Solidarity”, *Third Text*, 2018, vol. 32, no. 4, pp. 412-433
- Lionnet Françoise, Shu-mei Shih (eds.)**, *Minor Transnationalism*, Durham: Duke University Press, 2005
- Middell, Matthias**, “Transregional studies. A new approach to global processes” in Matthias Middell (ed.), *The Routledge Handbook of Transregional Studies*, Routledge, London, New York, 2019
- Nae, Cristian**, ”Whose Figuration? Varieties of Realism in Romanian Art 1968-1972”, în *Realisms of the Avant-Garde*, edited by Moritz Baßler, Benedikt Hjartarson, Ursula Frohne, David Ayers and Sascha Bru (Berlin: De Gruyter, 2020).
- Piotrowski, Piotr**, *In the Shadow of Yalta. Art and Avant-Garde in Eastern Europe*, Reaktion Books, London, 2011
- Piotrowski, Piotr**, ”The Global NETwork: An Approach to Comparative Art History”, in Thomas DaCosta Kaufmann, Catherine Dossin și Béatrice Joyeux-Prunel (eds.), *Circulations in the Global History of Art*, Routledge, Londra și New York, 2016
- Piškur, B. and T. Merhar**, “Third World: Prints from the Non-Aligned Countries at the International Biennial Exhibitions of Graphic Arts in Ljubljana between 1961-1991”, *Southern Constellations. The Poetics of the Non-Aligned* [Exhibition Catalogue], Moderna Galerija, Ljubljana, 2019, pp. 171-174.

Universitatea Națională de Arte
George Enescu
Iași

UNITATEA EXECUTIVĂ PENTRU
FINANȚAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
SUPERIOR, A CERCETĂRII,
DEZVOLTĂRII ȘI INOVĂRII

Pospiszył, Tomáš, *An Associative Art History*, JRP/Ringier and Les Presses du Réel, Zurich, 2017

Struck, Bernhard, Kate Ferris & Jacques Revel, "Introduction: Space and Scale in Transnational History", *The International History Review*, 33:4, pp. 573-584, 2011

Tranzit.hu, *Art Always Has its Consequences. Artists' Texts from Croatia, Hungary, Poland, Serbia, 1947-2009*, Sternberg Press, Berlin, 2011.

Tumbas, Jasmina, "International Hungary! Gyorgi Galantai's Networking Strategies", *Artmargins*, vol. 1, no. 2-3, 2012